

УДК 316.37:070

С. В. ПЕТРУХІН

ЛЮДИНА Й КУЛЬТУРА В ЖУРНАЛІСТСЬКІЙ СПАДЩИНІ М. ШАПОВАЛА: СОЦІОЛОГІЧНИЙ РАКУРС

У статті на основі соціологічного аналізу журналістської спадщини М. Шаповала презентовано концептуальні погляди на проблему «людини» та «культури» початку ХХ ст. Розкрито загальне бачення М. Шаповала щодо взаємодії «людини» та «природи», окреслено основні суперечності, які стоять на перешкоді витворенню суспільного будівничого. З'ясовано, що постання «гідної людини» в суспільстві є можливим лише через формування «моральної культури», яка сприятиме вихованню «правдивої», «чесної», «працьовитої» та «творчої» людини.

Ключові слова: хатынство, індивід, перша індивідуальна культура, естетична культура, особистість, суспільство.

Сьогодні з розвитком інформаційного суспільства наукова спільнота все частіше починає звертатися до історичних праць вітчизняних учених, мислителів ХХ ст. Це пов'язано, насамперед, із переосмисленням соціально-історичної спадщини українського народу, а також із відкриттям архівних фондів, діяльність багатьох вітчизняних науковців, поетів, журналістів, художників тільки починають вивчати, оскільки довгий час інформація була не доступною для наукової спільноти. Зокрема, недостатньо висвітлена журналістська спадщина М. Шаповала (літературний псевдонім М. Сріблянський).

Початок саме такому вивченню поклали І. Пасько, С. Привалова, В. Романенко, В. Терешенко, О. Юренко, які одночасно наголошували на тому, що на ранньому етапі життя М. Шаповал у журналістській творчості дотримувався ніцшеанських принципів, які виявилися в ідеалі внутрішньої свободи, принципі незалежності та становленні сильної особистості в мистецькому й суспільному житті [13, с. 126; 6, с. 78; 5, с. 7]. Проте, все ж залишається мало розкрита проблема «людини» та «культури».

Метою статті є дослідження поглядів М. Шаповала щодо питання «людини» та «культури», представлених у його журналістській спадщині.

Журналістська діяльність М. Шаповала, яка розпочалася в 1907 р. в Харківському університеті та набула продовження в період еміграції, була присвячена осмисленню проблеми «культури» й «людини» [2, с. 437]. Перші кроки у вирішенні цієї проблеми були зроблені в 1909 р., коли М. Шаповал стає активним учасником радикального суспільно-політичного мистецького руху «хатынства» в Києві, сформованого навколо літературно-критичного журналу «Українська Хата» [4, с. 6]. Тут же, на нашу думку, треба більш детально акцентувати увагу на «хатынстві», що мало значний вплив на громадсько-політичну та наукову діяльність М. Шаповала. Насамперед, варто вказати, що учасником «хатынства» була

молода інтелігенція, яка не визнавала консервативних поглядів народників та українофілів. Власне, як підкреслила С. Привалова, вони «...закликали до розширення меж вітчизняного мистецтва та переймання європейського літературного досвіду» [5, с. 7].

Звісно, це не було абсолютно новим для тих часів, адже саме на початку ХХ ст. українська інтелігенція активно починає цікавитися ідеями Г. Гауптмана, М. Метерлінка, Ф. Ніцше та багатьох інших мислителів ХІХ – ХХ ст. У цей час українська інтелігенція плавно переходить, за свідченнями М. Новиченка, від «...хуторянства культу села та починає заглиблюватися в проблеми містичної філософії, індивідуалізму, естетики». У цей період яскравим представником модерністського напрямку був М. Вороной, який у 1901 р. видав модерністський маніфест із життєвим гаслом «Йти за віком і бути цілим чоловіком...». Пізніше ці погляди знайдуть своє відображення в часописі «Українська хата» [3, с. 2].

Захопившись ідеями М. Вороного та його послідовників, М. Шаповал невдовзі стає редактором названого журналу, на сторінках якого пропагує ідеї модерністської творчості. Основними складниками модернізму М. Шаповала, за твердженням С. Привалової, були: «...індивідуалізм, принципи національності та патріотизму, нова естетика, що ґрунтується на концепції надлюдини Ф. Ніцше» [5, с. 7]. Крім того, у часописі розглядали філософські питання «сутності краси», «фантазії й дійсності», «геніальні одиниці», «естети» тощо [3, с. 2].

Поряд із цим, на творчість М. Шаповала, як підкреслював Л. Білецький, великий вплив мали ідеї французького філософа-позитивіста І. Тена, а також французьких та вітчизняних письменників В. Гюґо, О. Кобилянської, І. Франка, що знайшло своє відображення як на сторінках літературно-громадського українського місячника «Українська хата» (1909–1914 рр.), так і на шпальтах громадсько-політичного та літературно-мистецького часопису «Нова Україна» (1922–1928 рр.) [1, с. 3–4].

Перше питання, на яке прагнув дати відповідь М. Шаповал своїм журналістським доробком, – це пошук «...творчої і працездатної, правдивої, чесної людини...», яка з опануванням нових прогресивних знань мала стати рушійною силою в мистецтві. Одночасно прослідковується позиція М. Шаповала, раніше сформована під впливом творчості О. Кобилянської: в українському суспільстві потрібно творити той ідеал і ту силу, яка спрямована на формування «гідної людини». У публіцистичній творчості він наголошує, що необхідно, насамперед, залишатися людиною, а далі потрібно ставати на захист такої людини, яка буде спроможна змінювати світ на краще [1, с. 3–4].

Однак, на перешкоді такій людині на початку ХХ ст. стоїть українське суспільство з «психологією полохливого раба», яке ладне на все, аби догодити своєму «панові» [12, с. 452]. Такі люди, як стверджує М. Шаповал, «слабкодухі», «кволі», «полохливі», але водночас небезпечні, бо їх біль-

шість, що відіграло важливу роль у маніпуляціях із боку Російської імперії, і в подальшому було на руку більшовикам. У зв'язку із цим, як наголошує М. Шаповал, «...ми не можемо жити і розвиватися...», а це, зі свого боку, не сприяє відродженню України, а навпаки, шкодить їй [12, с. 453]. Такі представники українського суспільства на початку ХХ ст., як зауважив М. Шаповал, «...за ласкаве слово здатні зректися самих себе», та готові знищити кожного, хто спробує розвіяти «...приятельську ілюзію» сусідньої держави. Причиною цього є те, що ми боїмося правди, яка зірве «...машкару з “приятеля”...» та покаже нам справжню сутність цих стосунків. Вони «...ладні заплатити власною честю...», аби тримати їх «...в стані пасивної до нас прихильності» [12, с. 453–454]. Цей тип поступливих людей не може задовольнити потреби сучасної людини, яка прагне зайняти своє місце під сонцем [7, с. 613].

Тому М. Шаповал закликає боротися за «...сильну людину, за культурну – цеб-то свідому, за непокірну, за здібну на бунт проти обставин, проти оточення, проти всього політичного, соціального й культурного гніту» [14, с. 88]. Має формуватися новий тип українця, про який писала О. Кобилянська, за свідченнями М. Шаповала: «Жінки – як Царівна, а чоловіки – як Цезаревичі. Цезаревич це не Орядин! Це вже новий українець, – суспільний будівничий» [14, с. 90].

Паралельно із цим М. Шаповал не лише окреслює суспільні проблеми українського народу, а й наголошує на недоліках європейського життя, оскільки воно має великий вплив на українське суспільство. Адже в багатьох випадках ми переймаємо ті культурні цінності, які притаманні європейському суспільству. Однак не завжди вони є правильними та необхідними в житті нашого народу. Приміром, як зазначає М. Шаповал, європейська культура на початку ХХ ст. настільки трансформувалася, що могла виправдати будь-який злочин проти людства. Культура дійшла до таких тонкощів, що «...може підібрати саму найбагороднішу, найкультурнішу назву для всякої мерзоти. Нема такого злодійства, щоб немало культурного імені» [10, с. 564]. Проти цього категорично виступав М. Шаповал, бо вважав, що такий культурний досвід як з боку Європи, так і з боку Російської імперії, послаблює наше суспільство, а тому ми маємо переймати в них такі цінності, які зроблять нас сильнішими й допоможуть звільнитися з-під зовнішнього впливу [12, с. 466]. Тому М. Шаповал закликає нарешті «...підняти очі на світ, вслухатися пильно в гук вибухів, в брязкіт зброї на концерті європейських народів», для того аби не опинитися в центрі воєнних дій [10, с. 564].

Однак як це зробити в таких складних умовах? Насамперед, усе залежить від того, які культурні цінності переважають у суспільстві: матеріальні чи моральні. Якщо переважають матеріальні цінності над моральними, як зауважив М. Шаповал, то відбувається спустошення «...духовно-моральної і естетичної-культури, яка є ідеалом всіх людей». У результаті

руйнується індивідуальна особливість людини, яка відповідає за її вдосконалення, інтелектуальний розвиток, волю, без чого не може існувати справжня людина [8, с. 648]. У свою чергу, це сприяє вихованню слабкодушних, немічних представників людства. Проте, коли в суспільстві панує моральна культура, яка увібрала в себе все «...гуманне, що виникає з почуття пошани і свободи усякої окремої людини, лише тоді відбувається відродження людини (індивіда), а вже потім самої нації та суспільства» [8, с. 650–653]. Однак це відродження, як зауважив М. Шаповал, немислиме без елементів індивідуалізму, що спонукає людину «... вийти з туману сірого існування...» – це є один із каталізаторів відродження. М. Шаповал вказує, що «...без усвідомлення індивідом свого відношення до суспільного оточення...» не могло йти мови про відродження, тому що той, хто «...позбавлений здібності індивідуалізувати себе, той навіки залишиться частиною сірої, аморфної маси» [14, с. 88].

Як бачимо, у творчості М. Шаповала прослідковується ідея формування особистості на основі індивідуальної культури, яка протиставляється інтелектуальній та матеріальній. Як свідчить автор, останні є лише допоміжними факторами у становленні особистості, шлях якої починається від «природної (індивідуальної) культури», яка перебуває поряд з нами від народження та є «незмінною», «неділимою» й «непередаваною» [11, с. 34–41]. Водночас, згідно з поглядами М. Шаповала, сама культура на цьому етапі постає як «факт» та індивідуальне явище, яке є цілком протилежне поняттю «культурності», оскільки остання набувається із часом під впливом соціального середовища, що несе в собі, з одного боку, пагубні, а з іншого – сприятливі умови для розвитку особистості. У результаті формується «друга індивідуальність», яка, за свідченнями М. Шаповала, не зможе замінити «першу (природну) індивідуальність», що є з нами від народження [11, с. 41]. Останнім, що впливає на формування особистості, є «етична культура», яка у своєму роді неділима, пасивна та непередавана особливість людини, тому що вона «...лишається сама у собі потенційно і виявляється сам в собі кінетично...» [11, с. 42].

У свою чергу, матеріальна та інтелектуальна культура існує цілком незалежно від культури «морально-гуманної», проте теж відіграє важливу роль у становленні особистості. Поряд з тим М. Шаповал визнає, що існування окремого індивіда за межами суспільства не є наявним в історії, бо в реальності будь-які події відбуваються в ході взаємодії людей одне з одним, тому говорити про «історію індивідуальної культури» немає сенсу [11, с. 42].

Разом з тим, М. Шаповал наголошує, що, перебуваючи на одній території, окремі особистості змушені взаємодіяти між собою та поступово відмовлятися від принципів індивідуальності для того, щоб вижити в суворих умовах реальності. Контакткування одне з одним та потреба в спілкуванні сприяє перетворенню колективу людей на окремий індивідуальний

організм, де панує єдина етика свободи та справедливості, де від окремої індивідуальності людина перейде до поняття «суспільства» та «держави» [11, с. 42]. Розвиваючи тему індивідуальності у своїх дослідженнях, М. Шаповал не оминув проблеми розуміння того, що являє собою «життя». Його погляди на це питання формувалися на принципах об'єктивізму та об'єктивації (усвідомлення), які окреслювали загальне бачення навколишньої ситуації минулої епохи [15, с. 148].

Він прагнув зрозуміти те, що відбувалося навколо, а саме виділити об'єктивні та суб'єктивні думки, які панували в українському суспільстві на початку ХХ ст. М. Шаповал радить розглядати життя не з «генетивних» (відтворювальних) і «стихійних», а з об'єктивних позицій. Хоча визнає, що «чистого, усвідомлення об'єктивного погляду» не існує, оскільки ці погляди завжди будуть суб'єктивними, тому що належатимуть комусь. І навіть коли ці погляди характерні для окремого колективу, все ж, по суті, вони є суб'єктивними, бо теж виступають чиймись думками. Через це всі трактовані явища, за свідченням М. Шаповала, є суб'єктивними, а сам суб'єктивізм, як вияв індивідуальності, несе в собі «...велику наглядну цінність, вказуючи на розмах життя окремих людей, на диференціацію громадського думання і стремління» [9, с. 27–28]. І чим більше тут суб'єктивізму, тим більше різноманітностей, в яких саме знаходиться оригінальність, тобто основна прикмета творчості. Це, у свою чергу, продукує потяг, бажання, рух, енергію, тобто це вказує на інтенсивність активних дій особистості. Однак коли в житті спостерігається відсутність протилежних та суперечливих сил, то й говорити про розквіт та боротьбу немає сенсу, адже без них не існує самого життя [9, с. 27–28].

Висновки. Отже, аналіз журналістської спадщини видатного українського соціолога М. Шаповала свідчить, що його глибоко хвилювала проблема становлення особистості та її індивідуальності, особливо це стосувалося українців, які відрізнялися від інших народностей своєю ментальністю. На думку М. Шаповала, існування сильних особистостей у мистецтві мало би сприяти відродженню української держави. Проте, їхня наявність у суспільстві, як відомо з історії, не завжди сприяла формуванню сильної держави. Ось таким на початку свого життя постає М. Шаповал: власне, з одного боку, соціаліст, який пропагував філософську категорію гідності, соціальної революції, а з іншого – як прихильник ніцшеанських ідей, які знайшли своє відображення в його художньо-критичній творчості.

Список використаної літератури

1. Білецький Л. М. Шаповал і його література та наукова діяльність. *Трудова Україна: центральний орган української партії соціалістів революціонерів*. 1932. Ч. 3–4. С. 3–4.
2. Діячі науки і культури України: нариси життя та діяльності / за заг. ред. А. П. Коцура, Н. В. Терес. Київ: Книги – XXI, 2007. 464 с.
3. Новиченко М. Поезія О. Олеса. З нагоди 40-літнього ювілею літературної творчості. *Наші Дні*. Львів, 1943. Ч. 12. С. 2.

4. Пасько І. Микита Шаповал – філософія і соціологія. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Т. Шевченка*. Донецьк: Східний видавничий дім, 2007. Т. 19. С. 5–7.
5. Привалова С. Ф. Журнали «Українська хата» (Київ, 1909–1914) та «Нова Україна» (Прага, 1922–1928) як головні репрезентанти ідейного наповнення та особливостей публіцистики Микити Шаповала: автореф. дис. ... канд. наук із соц. ком.: 27.00.04. Київ: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т журналістики, 2011. 17 с. URL: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=Привалова%20С.%20Ф.\\$](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=Привалова%20С.%20Ф.$) (дата звернення: 27.09.2019).
6. Романенко В. Журналістські здобутки Микити Шаповала. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Т. Шевченка*. Донецьк: Східний видавничий дім, 2007. Т. 19. С. 77–79.
7. Сріблянський М. Веселий марш. Поезія Юрія Будяка. *Українська хата: літературно-громадський український місячник*. Київ, 1910. Кн. 10. С. 611–613.
8. Сріблянський М. Гіпноз єдності. *Українська хата: літературно-громадський український місячник*. Київ, 1912. Т. 5. С. 641–653.
9. Сріблянський М. Літературна хвиля (погляд на літературу українську за 1912 р.). *Українська хата: літературно-громадський український місячник*. 1913. Т. 6. С. 27–28.
10. Сріблянський М. Музика війни. *Українська хата: літературно-громадський український місячник*. Київ, 1912. Т. 5. С. 564–569.
11. Сріблянський М. Проблема культури. *Українська хата: літературно-громадський український місячник*. Київ, 1912. Т. 4. С. 34–43.
12. Сріблянський М. Фабрика доброго тону. *Українська хата: літературно-громадський український місячник*. Київ, 1912. Т. 5. С. 451–468.
13. Терещенко В. Микита Шаповал – видатний просвітитель і педагог. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Т. Шевченка*. Донецьк: Східний видавничий дім, 2007. Т. 19. С. 122–128.
14. Шаповал М. Знайомства з Ольгою Кобилянською. *Нова Україна: безпартійний двотижневик, культурного та економічного життя*. Прага, 1927. Ч. 10–11. С. 83–92.
15. Юренко А. Никита Шаповал: мировоззренческие основы Социологической теории. *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2001. № 4. С. 145–155.

Стаття надійшла до редакції 09.10.2019.

Петрухин С. В. Человек и культура в журналистском наследии Н. Шаповала: социологический ракурс

В статтє на основє социологического анализа журналистского наследия Н. Шаповала представлены концептуальные взгляды на проблему «человека» и «культуры» начала XX в. Раскрыто общее видение Н. Шаповала взаимодействия «человека» и «природы», обозначены основные противоречия, которые препятствуют творению общественного зодчего. Установлено, что возникновение «достойного человека» в обществе возможно лишь через формирование «нравственной культуры», которая будет способствовать воспитанию «правдивого», «честного», «трудолюбивого» и «творческого» человека.

Ключевые слова: хатыанство, индивид, первая индивидуальная культура, эстетическая культура, личность, общество.

Petrukhin S. Human and Culture in the Journalist Heritage of M. Shapoval: a Sociological View

Today, with the development of the information society, the scientific community is increasingly beginning to turn to the works of domestic scientists, thinkers of the XX century. This is primarily due to rethinking of the socio-historical heritage of Ukrainian people, as well as from the opening of archival holdings, which in Soviet period were inaccessible for the Ukrainian community. As a result, this has raised many questions about both national history and the activities of Ukrainian scientists, journalists, poets of the last century, whose contribution remains in the shadow of history. In particular, the journalistic heritage of M. Shapoval (the literary pseudonym M. Sribliansky) is not covered enough.

Despite the large number of works devoted to the study of various aspects of scientific and journalistic heritage of M. Shapoval, it is necessary to state that in the sociological literature, a complete understanding of the problem of «man» and «culture» has not been formed.

Therefore, the purpose of the article is to explore M. Shapoval's views on the issue of «man» and «culture» in his journalistic heritage.

It was established that the first steps in solving this problem were taken by M. Shapoval in 1909, when he became an active participant in the radical socio-political art movement «khatyanstvo» in Kyiv, formed the literary-critical magazine «Ukrainian Hut» before which belonged to a young intelligentsia who did not recognize the conservative views of «populists» and «Ukrainophiles». Khatyany called for widening the boundaries of national art, because it was in art that they saw the true formula for the revival of the Ukrainian state, because, first of all, it promotes the education of a «worthy person».

It is found that the formation of a «worthy personality» is possible only on the basis of «moral culture» and the acquisition of new progressive knowledge that will allow such a person to become a driving force in the arts.

However, according to M. Shapoval, a society with a «psychology of a cowardly slave» stands in the way of such a person, which harms the formation of «Social builder». Therefore, M. Shapoval calls for the struggle for a strong, cultured person who will be an obstacle to any social, political and cultural oppression.

However, how can it be done in such difficult conditions? First of all, it is necessary to develop a strong moral personality that is able to individualize, that is to become conscious of being part of society. As a result, it will allow a person to go beyond the grey, amorphous mass. Secondly, in any situation it is necessary to remain a person, that is under the influence of the outside world, to preserve your own «individual and ethical culture». And finally, be able to distinguish and timely resist harmful external influences.

The author concludes that the existence of strong personalities in art, according to M. Shapoval, should contribute to the revival of Ukrainian state. However, their presence in society, as we know from history, has not always contributed to the formation of a strong state. This is how M. Shapoval appears at the beginning of his life: on the one hand, he is a socialist who promoted the philosophical category of dignity, the social revolution, and on the other, he is a supporter of Nietzschean ideas that were reflected in his art studies.

Key words: *khatyanstvo, individual, the first individual culture, aesthetic culture, personality, public.*